

ANADOLU'DA HIZIR-İLYAS KÜLTÜ VE HIDRELLEZ GELENEĞİ

Selahattin DÖĞÜŞ*

Öz

Hidrellez tüm Türk dünyasında kutlanan bahar bayramlarından biridir. Eskiden Ruz-i Hızır denilen bu güne Hızır-İlyas günü de denir. Hidrellez ismi Hızır ve İlyas kelimelerinin halk arasında değişime uğramış telaffuzundan oluşmuştur. Bu iki isim farklı kişiler olarak kabul edilmektedir. Dini kaynaklara göre İlyas hakkında birçok bilgi varken Hızır hakkında oldukça azdır. Anadolu'da bir halk inancı olan Hızır-İlyas kültü ile buna bağlı olarak yayılan bahar bayramı Hidrellez'in İslam öncesi uzantıları bulunmaktadır. Hidrellez, Hızır ve İlyas'ın birleştiği günü ifade eder. Hızır inancı ile ilgili olarak yeterli kaynak bulunmakla birlikte Hidrellez'le ilgili yazılı kaynak yoktur. Hızır inancından hareketle bahar bayramları ile özdeşleşen Hidrellez, Anadolu'da Hristiyan etkilerle daha da zenginleşmiştir. Türk halk inançlarında Hızır neyse Hristiyan toplumunda Saint Nicholas ve Saint Georges odur. Bu halk inançlarının ortak özelliği mistik oluşlarıdır. Türk İslâm tasavvufunda Hızır, en yüksek makamın adı olmuştur. Hidrellez kutlamalarının en canlı olduğu yer Hatay bölgesi olup, burada hıdırlık adı verilen birçok makam bulunmaktadır. Hatay, Müslim-gayrimüslim nüfusun yüzyıllardır bir arada yaşadığı bir hoşgörü şehridir.

Anahtar Kelimeler: Hızır-İlyas, Hidrellez, Aziz Nikolas, Aya Yorgi, Anadolu, Hatay

HIZIR-ELIJAH CULT AND HIDRELLEZ TRADITION IN ANATOLIA

Abstract

Hidrellez is one of the spring festivals which is celebrated in Turkish world. Formerly this day was called Ruz-i Hızır, but today it is also called Hızır-Elijah day. The name of Hidrellez, was born out as a compound form of Hızır and Elijah among the people. They are regarded as two different people. In respect to religious sources, there are several references on İlyas. However, there is no slight mention about Hızır. The cult of Hızır-Elijah, which is a folk belief in Anatolia and the Spring festival Hidrellez and was consequently emitted, has pre-Islamic extension. Hidrellez refers to the junction day of the Hızır and Elijah. There are enough resources available about hızır belief but, there is no written source about Hidrellez. Hidrellez is synonymous with spring holidays departing from belief in Hızır and is further enriched with Christian influence in Anatolia. Christian community has Saint Nicholas and Saint Georges like Hızır beliefs Turkish folk. These folk beliefs' common feature is both of them are mystical. Hızır has been called the highest authority in the Turkish Islamic Sufism.

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/Türkiye, dogusselahattin@yahoo.com
DOI: 10.12973/hbvd.74.153

The most enthusiastic celebrations of Hıdırellez is done in Hatay region. There are many maqams given named hıdırlik in this region. Muslim and non-Muslim population lived together for centuries in Hatay. It is a city of tolerance.

Keywords: HIZIR-Elijah, Hıdırellez, Saint Nicholas, Saint Georges, Anatolia, Hatay

Giriş

Anadolu'da halk inançları ile ilgili olarak dikkat çeken konulardan birisi de Hızır-İlyas kültü ve bu inanca bağlı olarak gelişen ve bahar bayramı ile özdeşleştirilen Hıdırellez geleneğidir. Yüzyıllardır yaşayan bir kült olan Hızır inancı, halk kültürümüzün kaynaklarını araştıranlar için çeşitli ipuçları vermektedir. Hızır'ın halk inançları içerisinde en canlı ve meşhur fenomen, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra en çok takdis edilen şahsiyet olduğunu söylemek mümkündür. Türk halk inancı Hızır'ı peygamber olarak kabul etmekle birlikte (Hızır Nebi, Hızır a.s.), gösterdiği özellikler, bir peygamber imgesinden farklı olarak aramızda sürekli olarak yaşayan bir veli profili çizmektedir. En eski zamanlarda bile saygı gösterilen bir fenomen, farklı din ve zamanlarda ve değişik coğrafyalarda da kutsallığını sürdürebilir. En çok saygı duyulan velinin adı değişebilir. Bu bir su ve yeşillik tanrısına kadar çıkan Hızır'la ilgili kutsal yerlerin ve ziyaretgâhların fazlalığıyla da anlaşılabilir. Halk edebiyatında ve tasavvuf muhitinde ölümsüzlük şerbeti (*ab-ı hayat*) içerek ölümsüzlüğe kavuşmuş olduğu düşünülen, her zaman ve mekânda, umulmadık anlarda, farklı kişiliklerde ortaya çıkarak insanlara yardım eden, bolluk ve bereket getirdiğine inanılan mitolojik şahsiyetten bahsediyoruz.

İslâm kaynaklarına bakılırsa Hızır, Kuran'da telmihen, hadislerde ise ismen geçmektedir. Kuran'da insanların ibret alması için anlatılan kıssalardan birinde, Hz. Musa ile kim olduğu açıklanmayan *kullarımızdan bir kul* ifadesiyle tanımlanan bir şahsiyetin serüveni anlatılır (Kehf/ 60-82). Hz. Musa ile buluşan ve sadece Allah tarafından kendisine ledün ilmi¹ verilen *kul*'un anlatıldığı, içinde pek çok sırrı barındıran bu kıssa ile ilgili kaynaklarda ilahiyatçıların, tasavvuf erbabının, batını ekolün sayısız yorumları bulunur. Hızır'ın kimliği hakkında kimisinin melek, kimisinin peygamber ve özellikle tasavvuf çevrelerine göre de bir veli olarak nitelendirildiği görülür². L. Massignon'a göre Hz. Musa'nın karşısına çıkarılan manevi kılavuz durumundaki esrarengiz şahsiyet (Hızır) aracılığıyla, ilahi takdirin sırlarının insanlar tarafından çözülemeyeceği mesajı verilir (Ocak, 2012: 44). Kıssa'da geçen *mecmau'l-bahreyn* (*iki denizin birleşmesi*) tabiri ile Hz. Musa'nın, hadislerde adının Hızır olduğu belirtilen ve Allah tarafından kendisine rahmet ve gizli ilim verilen genç bir *Bilge Kul* ile buluşması ya da buluştuğu yer kastedilir (Evgin, 2007: 9). *Mecmau'l-bahreyn* deyimini, biri Musa'nın temsil ettiği zahiri ilim denizi (şeriat), diğeri Hızır'ın temsil ettiği bâtni ilim denizinin (hakikat) birleşmesi ya da ruhla beden birleşmesi şeklinde yorumlanır (Ocak, 2012: 46; Dinç, 2011: 47). Halk arasında da bu inanç sema

ile yerin buluşması veya yağmurun toprakla buluşması sonucu tabiatın yeniden dirilişi veya bahar bayramı şeklinde tezahür eder. Sufilere göre Hz. Musa şeriatı, Hızır'ın tasavvuftaki (Velayet) en üst makam olan hakikati temsil etmektedir. Hızır'ın her iki âlemde faal olması mesela bazen yeryüzüne inip insanlarla görüşmesi onu üstün kılan sebepler olarak telakki edilmesine sebep olur. Hz. Musa'nın ilahi sırların ve gerçeklerin iç yüzünü anlamasına *salih kul* Hızır sebep olmuş, ona mürşitlik etmiştir. Tasavvufta ve Alevi-Bektaşî edebiyatında rehber-kılavuz durumunda bulunan mürşidin, ledün ilmine vakıf olduğu için önemi düşünüldüğünde Hızır'ın mistik yol için semavi bir kılavuz kimliği taşıyan bir mürşit olduğu düşünülebilir³. İlkel toplumların ve halk inançlarının mistik özellikler taşıdığı göz önüne alındığında Anadolu halklarının muhayyilesindeki Hızır imajı, bazen bir Hristiyan azizi, Alevi-Bektaşî toplulukları için Hak-Ali-Muhammed'den oluşan sentezin özü, Arap Alevileri için de Ali-Muhammed-Selman-ı Pak (AMS) üçlemesinin mistik bir sırrı olarak görülüyor. Son iki toplumda Hz. Ali-Hızır özdeşleştirilmiştir ve insanlar zorda kaldıklarında; *yetiş Ya Ali! Ya Hızır!* diye imdat dilerler.

Veliler, bütün Yakın ve Orta Doğu'da olduğu gibi İslam-öncesi bir tanrısallığı simgeleyen Hızır'dan yardım görmektedir. Hızır, su ve bereket bağlantısı, velileri, halk arasında rahmet namı verilen yağmura da egemen kılmaktadır. Çoğu kez Hızır adı verilerek benimsenen ve özümşenen yerel velilere saygı, birbirinin yerini alan kutsamaların uygulandığı dinsel makamlar, özellikle Balkanlarda ve Hristiyan unsurların yoğun yaşadığı Hatay bölgesindeki Hristiyan topluluk, Nusayriler ve Alevi-Bektaşî topluluklarca aynı zamanda ziyaret edilmekte olan mezarlar, Niğde bölgesinde Cumalar adıyla yaşatılan Hıdrellez kutlamaları, bu inancın Anadolu'daki yaygınlığını ve niteliğini gösterir.

1. Halk Sufiliğinde Hızır-İlyas Kültü

Tasavvufa göre Hızır'ın temelini Kuran'da bulan en önemli niteliği ilahi sırların bilgisine sahip olmasıdır. Eli son derece açık, cömert, güler yüzlü, yeşil bir elbise giyer ve kır bir ata biner. Sufi kaynakları onu görünüşte bir peygamber olarak nitelendirirse de gerçekte veli yönü ağır basan birisi olarak dikkat çekmektedir. Bazen Hızır'ın peygamberler arasında yer alan tek veli örneği sayılır. İslam âlimleri, Hz. Hızır (a.s.)'in hayatta olup olmadığını tartışırken tasavvuf çevreleri ve halk kesimleri, Hızır'ın hayatta olduğuna ve ölümsüzlük iksiri (ab-ı hayat) içtiği için kıyamete kadar insanlar arasında görülebileceğine inanır. Kuran'da geçen bu kıssa etrafında gelişen kültür, batın ve zahir ilimlerin tasnifine kaynaklık ederek tasavvuf düşüncesini etkilemiş, çeşitli tasavvuf mekteplerinin doğuşuna sebep gösterilmiştir. Kuran'da geçmeyen Hızır adı, hadis metinlerinde, *el-Hadır* diye geçer ve Arapçada yeşil, yeşil dal veya yeşilliği çok olan yer anlamına gelir. Buna göre Hz. Musa, Hızır'ı gördüğünde o, "deniz sahilinde yeşil bir sergi üzerinde bulunuyordu". Başka bir hadiste "ona *el-*

Hadır denilmişti çünkü otları bozarmış kupkuru bir yere oturduğunda orası derhal yemyeşil oluyor ve otlar dalgalanıyordu”. İlk karşılaşma esnasında üzerinde yeşil bir giysi bulunduğu için *Hadır* isminin verildiği de öne sürülür (Evgin, 2007: 13; Ocak, 2012: 47, 58).

Kuran’daki kıssadan hareketle Hızır, batını sırlara vakıf, gaybı bilen *Bilge Kul* olarak nitelendirilir. Dolayısıyla İslâm ilim ve kültür geleneğinde Musa-Hızır kıssasıyla en çok ilgilenen zümre sufiler olmuştur. Zira bu kıssa, sufiler nezdinde tasavvufun iki temel unsuru olan irşat ve ledünni ilim teorisine Kurani dayanak oluşturmaktadır. O, her zaman en büyük manevi mürşit sayılır. Tasavvuftaki telakkiye göre kıssada, Allah’ın kendi katından bir ilim (ledünni ilim) bahsettiği kul (Hızır), Hz. Musa’ya mürşitlik etmektedir. Bundan dolayı kıssa 9. yüzyıldan itibaren tasavvufi çevrelerde özel bir ilgiye mazhar olmuş ve tasavvufun ruhuna uygun bir şekilde yorumlanmıştır (Öztürk, 2006: 156). Kıssadaki ayrıntılardan biri de, bir peygamber olan Hz. Musa’ya, Allah’ın verdiği gizli ilmi öğretme konumundaki esrarengiz bir kulun (Hızır) buluşmasıdır. Hızır, Hz. Musa’dan daha üstün bir konumda gözükmesine rağmen sufi âlimler, olayın kahramanı Hz. Musa’nın Hızır’dan ilim öğrenmesinin peygamberliğin aşığı derecede olduğu anlamına gelmeyeceğini belirtirler.

Eski Türklerde Mitolojik hayat suyu *bengisu*, İslâmi kaynaklarda, *hayat kaynağı* veya *ab-ı hayat* kavramı, bu sayede tasavvuf edebiyatına girmiş ve Hızır’dan bahseden bütün klasik kaynaklarda yer bulmuş, pek çok folklor malzemesiyle de giderek zenginleştirilmiştir. Evreni oluşturan dört temel unsurdan biri olması hasebiyle su, Türk topluluklarında bir kült olarak varlığını sürdürmüştür. Kuran ve Kitab-ı Mukaddes’te de evrende öncelikle suyun yaratıldığı geçer. M. Eliade, *suyun tanrısal ruhun ilk makamı olduğunu ve hayat olan şeyin ilk önce suyun ürettiğini* ifade eder (Dinç, 2011: 84). B. Ögel, su kültürünü eski yer-su inanışına dayandırmaktadır. Türk mitolojisinde, Altay yaratılış destanında başlangıçta sonsuz su motifi şu şekilde geçer (Ögel, 1989: I/77; 1995: II/107):

Dünya bir deniz idi, ne gök vardı ne bir yer

Uçsuz bucaksız, sonsuz sular içreydi her yer...

İslami dönemde *Ab-i beka*, *ab-ı Hızır*, *çeşme-i hayat*, *bengi su*, *dirilik suyu* gibi çeşitli isimlerle anılan bu kavram vahdet sırrına ermek anlamına da gelir. Bektaşî-Kızılbaş nefeslerinde mesela Nesimi (Kürkçüoğlu, 1973: 24):

ahr-ı fenada fani ol gör ki ne hoş hayat olur

Ab-ı hayat imiş fena gerçi adı memat olur

beytinde, yokluk denizinde fani olmanın adı ölüm olsa da hakikatte *ab-ı hayat* olduğunu ifade eder. Ölümsüzlükten kasıt, nefsin köleliğinden kurtuluş, bir anlamda dünyayı yenmedir. Ahmed Yesevi de tasavvuf sülukunda *nereye varsam Hızır Babam*

bana yoldaş oldu derken onun Anadolu'daki temsilcisi Yunus Emre, Divan'ında (Gölpınarlı, 1965: 79, 80):

*Yunus Emre bu dünyada iki kişi kalur dirler
Meger Hızır-İlyas ola ab-ı hayat içmiş gibi...
Şol Hızır'la şol İlyas ab-ı hayat içdiler
Bu birkaç gün içinde bunlar ölesi değil...*

dizelerinde, her ikisini ayrı ve ölümsüz bildiği gibi, tasavvuf ehlinin genel telakki-lerini paylaşır. Hızır-İlyas'ı vahdet-i vücut telakkisinin ifadesi için bir sembol bilen Yunus Emre, mürşit telakki ettiği Hızır'ın ab-ı hayat kaynağı olduğunu belirtir:

*Mekteb-i irfana girip almayan ders ü sebak
Hızır ile ab-ı hayata varmayan derviş midir?*

Mevlana ise kendisini tasavvuf yoluna sokan mürşidi Şems-i Tebriz'i Hızır gibi görür ve onu ab-ı hayat telakki eder: *Sen ab-ı hayatsın, suvar, kandır bizi. İstek testilerini getirmişiz gelmişiz sana ikinci Hızır, suvar, kandır bizi...* Hızır'ın denizde, İlyas'ın karada halka yardım ettiğini anlatırken "A Tebrizli Şems, gerçekten de görüş Hızır'ısın sen; halkı kem gözden kurtar!" der (Mevlana, 1957: 144, 392, V/178).

Kuran'da Hızır ile İlyas'ı ortak noktada buluşturan, aralarında bir bağ kurulmasına sebebiyet verecek bir ayet bulunmamasına rağmen kimi halk inançlarında ve sufi kaynaklarda ikisi neredeyse tek şahsiyet olarak düşünülmektedir. Kuran'da İlyas adı, Hızır adının tersine iki yerde açıkça geçer (Enam/85, Saffat/123-132) ve hadislerde de birkaç kez anılır. Tasavvufta İlyas'ın bir peygamber olmasına rağmen Hızır gibi ölümsüz olduğu ve aynı hayat mertebesinde bulunduğu inancı vardır. İlyas da peygamberlikten çok velayet kavramına uygun bir biçimde tasvir edilmiştir. Ancak İlyas'ın tasavvuftaki yeri son derece kısıtlıdır. Bunun en önemli sebebi, tasavvufun ana yöntemi olan irşat müessesesi ve mürşitlik fonksiyonu doğrudan doğruya Hızır'ın şahsiyetine uygun düşmesidir. Hızır konusunda olduğu gibi İlyas Peygamber konusunda da bizzat Kur'an ve sahih hadislere dayanan bir ebedilik telakkisine rastlanmaz. Hatta Hızır'ın nebi değil de veli olduğunu açıkça söyleyen âlimler var⁽⁴⁾. Ama Hızır'la ilgili kaynaklarda yer alan yoğun ilgi ve hassasiyet İlyas Peygamber'e gösterilmemiştir. Bu konularda sözlü gelenek yazılı geleneği etkilediği gibi yazılı gelenek de her zaman için sözlü geleneği etkilemiştir. Bununla birlikte tasavvufta Hızır'ın kuvvetli şahsiyetinin İlyas'ı pasifleştirmesinden hareketle, gerçekte İlyas'ın Hızır'dan başkası olamayacağı kanaatine ulaşılır. Tasavvufta genel yargıya göre Musa Peygamber şeriatı, Hızır ise hakikati temsil ettiği için Hızır, daha üst bir mertebede görülür (Ocak, 2012: 77, 104; Dinç, 2011: 49, 76). Velayette velilerin ders aldıkları *Hızır makamından* bahsedilir ve bazen veliler, Hızır telakki edilir. Ama Hz. İlyas için

böyle bir şey söz konusu edilmez. Hızır'ı veli kabul eden görüşe göre, Hz. Musa-Hızır kıssasında anlatılan olaylar keramet ile izah edilebilecek olaylardır. Çünkü onlara göre bu olaylarda Hızır'ın gaybı bilmesi, manevi-ledünni ilme sahip olması ve eşya üzerinde geniş bir tasarrufa sahip bulunması gibi kerametler zuhur etmiştir.

Tasavvufta olduğu gibi halk inançlarında İlyas'ın, Hızır'ın yanında sönük kalması, Hızır ile ilgili yığıla efsane, menkıbe ve hikâyeye karşılık İlyas'la ilgili bilinenlerin çok az olması, özellikle Hızır ismi ile anılan çok sayıda makamın bulunması, bu iki şahsiyetin birbiriyle örtüşmesinden kaynaklanıyor görünmektedir. Bazen bu iki şahsiyet ayrı kişiler olarak kabul edilirken kimi yerde Hızır-İlyas şeklinde tek bir şahsiyet olarak düşünülmüştür. Bazı hadis rivayetlerine göre Hızır'la İlyas kardeştir ve her yıl belli bir zamanda bir araya gelirler (Evgin, 2007: 23-25, 36). Alevî-Bektaşî inançlarında Hz. Ali ile Hızır ve İlyas özdeşleştirilmektedir. Hızır bazen Hacı Bektaş, Hacım Sultan ve hatta Şah İsmail ile de bir tutulmaktadır. Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin bir tutulması nedeniyle, dolaylı olarak Hz. Muhammed ile Hızır'ın da özdeşliğinden bahsedilir (Ocak, 2012:104; Türk, 2010: 236). Tekke şairlerinden Şükrü Metin Baba:

Zulmet deryasını nur edip gelen

Hızır-İlyas Şah-ı Merdan Ali'dir...

Hızır ile içen ab-ı hayatı

Hızır-İlyas Şah-ı Merdan Ali'dir...

beytinde bahsettiği gibi, Hızır-İlyas denilen şahsiyetten, gerçekte Hızır'dan başkasının kastedilmediği anlaşılacaktır (Ocak, 2012: 181). Halk belleği bu birleşmeyi yaparken Hızır yanında sönük kalan İlyas'ın adını eklerken yine Hızır'ı öne almış olur. Ancak Alevî-Bektaşî inançlarında her ikisi de tanrısallık izafe edilen Ali'nin şahsiyetiyle birleştirilir. Ali'nin dolayısıyla da Hızır'ın tanrısallığı Alevî şiirlerine de yansır (Türk, 2005: 205):

Kırkların cemine beraber gelen

Server Muhammed'in bacını alan

Sancağını çekip Zülfikar çalan

Yetiş Hızır nebi sen imdat eyle...

Zira Alevî-Bektaşî nefeslerinde Hızır çok önemli bir yer tutar. Hayatın her anında yanlarında olduğuna inanılan Hızır, Hz. Ali ile ilişkilendirilir. Pir Sultan Abdal'ın bir şiirinde Hz. Ali ile Hızır özdeşleşir (Öztelli, 1971: 94):

*Bin bir adı vardır bir adı Hızır
Her nerede çağırırsan orada hazır
Alim padişahdır Muhammed vezir
O fermanı yazan Ali değil mi?...*

Şah Hatayi de tasavvufta Hızır'ın mürşitlik temasını işler (Ergun, 1955; I/92):

*Hatayi sözünün manisin verdi
Yar ile ettiği ahdinde durdu
Cebrail Musa'ya Hızır'a var dedi
Mürşid-i kâmile varmadan olmaz...*

Alevi-Bektaşî gülbanklarında (örneğin, *Ya Hızır, Ya İlyas ve ismen bi-zikrillah, Bismi Şah, Cismi Şah*... Hızır *yoldaşın ola* duası gibi) Hızır, mürşidin sembolüdür. Bektaşilikteki on iki posttan (on iki makam) mihmandar postu, Hızır'ı temsil eder.

Alevi inancında Hz. Ali-Hızır, Hz. Ali-İlyas, Hz. Ali-Hz. Muhammed hepsi de birdir ve Ali'nin tanrısallığıyla birlikte Hızır da Tanrı ile bir tutulur. Pir Sultan Abdal bu birliği bir dördükle özetler (Öztelli, 1971: 92):

*Ali söyler Hızır yazar ayeti
Elinde Zülfikar zehirden katı
Aşıkâre Ali'nin kerameti
Birisi Muhammed birisi Ali...*

Tecelli (hulul) inancı çok yüksek olan Arap Alevilerinde (Nusayrîler) de Ali tanrısalsal bir varlıktır ve Hızır'la bir tutulur. Zira dualarında yüksek sesle *Ya Ali! Ya Hızır!* derler. Nusayrî şairlerden Viranî'de Ali-Hızır birlikteliği, ikisi birden tek bir gerçekliğin, tanrısallığın görünüşü olurlar. Hızır'a ab-ı hayat veren Şah (Ali)'dir (Melikoff, 2006: 181; Ocak, 2012: 195; Türk, 2005: 54):

*Cemi müşkülleri halleyleyen Şah,
Hızır'a ab-ı hayat eyleyen Şah...
Ali'dir alem-ül-gaybın sıfâtı
Ki gösterdi sıfat içinde zatı
Dilersen içersin ab-ı hayatı...
Ali'dir var eden arz-ı semayı...*

Halk edebiyatının Âşık tarzında ürünlerinde de aşk dolusu, Hızır tarafından sunulmaktadır. Pir Sultan Abdal bunu Hızır'ın tasavvuftaki mürşitlik işleviyle hatırlatıyor (Öztelli, 1971: 292):

Bülbül de bahçede gülşene kondu

Hüseyin Hakkıçün serini verdi

Doldurdu bize de bir dolu verdi

Ol Hızır'ın yeşil eli sabahdan...

Klasik İslâm kaynaklarında ise her ikisi ayrı şahsiyetler olarak görülür. Bu ayrım her ikisi arasında bir görev bölüşümü ile daha da belirginleşir. Buna göre Hızır sulara, İlyas karada hizmet görür⁵. Hızır'ın sulara aktif olmasında onun ebedilik veren suyu içerek ölümsüzleşmesiyle ilgili eski efsaneden kaynaklanmalıdır. İçtiği hayat suyuyla hayatın cevherine sahip olan Hızır; ölüleri diriltebilecek, kopan bir organı eski haline getirebilecek daha pek çok harika iş yapabilecek bir özellik kazanmıştır. Hızır'ın fırtınada kalmış gemileri kurtarma hikâyeleri, onun nehirlerin ve denizlerin efendisi olarak düşünülmesi vs. inançlar yüzünden Hızır yahut Hızır-İlyas makamları, bazı yörelerde nehir, göl, ırmak ve su kaynakları kenarındadır. Ancak Hızır'ın karada ve çöllerde de görev yaptığını ilişkin birçok inanç, menkıbe ve hikâye mevcuttur. Hristiyanlığın etkisinde kalmış olan ilk sufi anlayışa göre dervişlerin piri olan Hızır, ebediyen genç kalarak değişik yerlerde zuhur eder. İlyas ile Hızır'ın hayatta oldukları, İlyas'ın sahasının çöller, Hızır'ınkinin ise çayırarla bahçeler olduğu ve Hızır'ın kendini yardıma çağırana görüldüğü inancı yaygındır (Evgin, 2007: 38).

Kitab-ı Mukaddes ve Tevrat'ta geçen İlya ve Elişa ile ehli tasavvufun Hızır'ı arasında fonksiyonları bakımından büyük oranda benzerlikler bulunmaktadır. Her ikisi de sürekli seyahat etmekte, gittikleri yerlerde fakir insanlara bolluk, bereket getirmekte, hastalara şifa dağıtmakta, ölen çocukları diriltmekte, doğaya hükmederek kendilerine kötülük etmeye kalkanları semavi belalarla kahrederler. Kuran'da geçen (Arapça) İlyas Peygamber de halk inançlarında ve tasavvufta ölümsüzdür ve dünya durdukça her yardıma muhtacın imdadına koşacağına inanılır. Kuran ve hadisler bir yana bırakılacak olursa, bu paralellikler İslam mitolojisindeki Hızır şahsiyetinin İlyas yani İlya'dan başkası olmadığını göstermektedir. Böylece Hızır-İlyas ilişkisi ortaya çıkmıştır. Hatta Hızır ve İlyas ara sıra Hızır-İlyas şeklinde bir tek şahsiyet olarak tasavvur edilmiştir. Bununla ilgili inançlar Anadolu'da da yayılmış Türklerde hıdrellez merasimleri gibi, Hızır ve İlyas'ın bir araya geldiğine inanılan günlerde özel kutlama törenleri düzenlenir olmuştur. Lakin İlyas Peygamber'e dair ayetlerdeki kesin bilgiler İslam âlimlerini bunu kabulden alıkoymuş, onlar da Hızır ile İlyas'ı yılın belli zamanlarında bir araya getirip belli işleri gördüren rivayetlerle meseleyi halletmişlerdir. Buna göre Hıdrellez kelimesinin Hızır ve İlyas peygamberlerin adlarının birleşmesinden oluşması nedeniyle, sonuçta Hızır ve İlyas'ın iki ayrı kişi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Keza Kuran'da İlyas Peygamber ismen anılmasına karşın, Hızır adından hiç bahsedilmez. Aslında Tevrat'ta İlya ve Elişa'nın Kuran-ı Kerim'dekine benzeyen hikâyeleri göz önünde bulundurulduğunda Hızır'ın İlyas yani İlya'dan başkası olma-

dığı sonucuna ulaşmak zorunlu gibi görünmektedir. Belki de Tevrat'taki İlya (İlyas) ile kıssadaki Hızır, fonksiyonları itibariyle aynı misyona sahip olduklarından, Hızır-İlyas isimleri halk arasında Hıdrellez şeklinde birleştirilmiştir (Ocak, 2012: 79).

Gayb erenleri (ricalü'l-gayb)⁶ deyimiyle anılan velayet sistemin içine sadece Hızır yerleştirilmiştir. Bu sistemde Hızır, abdalın reisi olarak tanımlanıp velilerin nakibi (nakibu'l-evliya) diye vasıflandırılmıştır. Bazı mutasavvıfların Hızır'la görüşüp sohbet ettiklerini ve onun kerametlerine mazhar olunduğunu anlatan sözlü ve yazılı pek çok menkıbe bulunmaktadır. Buna göre Hızır, bazı tarikatların kuruluş ve gelişmesinde rol almış, bazı sufileri velilik mertebesine ulaştırmış, ilahi sırları anlatmıştır. Mesela ilk Türk sufisi Ahmed Yesevi'yi Hızır yetiştirmiştir. Keza Ahmed Yesevi, Orta Asya Türkleri arasında hâlâ Pir-i Türkistan namı bir veli hüviyetiyle yaşamaktadır (Yesevi, 1993: 14-17; Köprülü, 1997: 26). Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa'ya mistik sırları anlatan ve torunu Âşık Paşa'yı velilik mertebesine kavuşturan da odur. Yine Muhlis Paşa Selçuklu kuvvetlerince ateşe atılırken Hz. İbrahim kıssasında olduğu gibi onu ateşten kurtaran ve Aziz Mahmud Hüdayi'yi bataklıktan kurtaran yine odur. Hacı Bektaş Velayetnâmesinde ve Saltukname'de de Hızır'la ilgili efsanevi bilgiler mevcuttur (Velayetnâme, 2007: 361; Ocak, 2011: 39). Yine belli dönemlerde Hz. Ali, İbn Arabî, İmam Rabbani vb. büyük şahsiyetleri irşat etmiştir (Uludağ, 1998: 410; Ocak, 2012: 100). Buna göre Hızır, herhangi bir kimse kılığında gelir ve kendi isteğiyle konuşup sohbet eder, hatta yemek yer, iççer.

Adının Kuran'da net geçmemesi, halk muhayyilesinin onu sahiplenip kendi içerisine çekmesini kolaylaştırmıştır. Halk arasında sayılan fevkalade kabiliyetleri ya da tasavvufi deyimle kerametleri, Hızır'ın sufilerce daha çok bir veli kimliğinde düşünülüşünün en açık belirtileridir (Ocak: 2012, 91). Mevlana, Mesnevi'de; *Bir pir ele geçirdin mi hemen teslim ol; Musa gibi Hızır'ın hükmüne girip yürü... Ah burada pek gizli bir sır var. Öyle bir sır ki, onu anlamak için Musa Hızır'a koştı... yüce bir peygamber olduğum halde kendimi görmüyor, kendime varlık veremiyorum. Hızır'ı aramaktayım... Hakikate ulaşmak için Hızır'ı sebep edecek, ona ulaşmaya kadar yürüyecek nice zamanlar sefer edip duracağım...* mısraları ile bir peygamber olduğu halde ilahi aşkı ve hakikati ancak Hızır'ın delaletiyle anlayabileceğine inanan bir Hz. Musa'yı anlatmaktadır (Mevlana, 1966: III/159).

Mevlana'nın oğlu Sultan Veled de *Maarif* adlı eserinde, mutasavvıfların Hızır'a verdiği önemi gösterir: *"Ulu Tanrı, Musa'yı vahyin en son mertebesi olan kelim ile taltif etti. O, bütün bu büyüklüğüne, bilgisine ve Tanrıya olan bu aşinalığına rağmen Hızır'a (a.s.) tabi oldu... Hızır'ın arkadaşlığını ve sohbetini istedi. Daha görmeden ona nasıl âşıkta. Bunları gördüğü ve tartıştığı zaman aşkın ne hale geldiğini sen ölç!"* (Sultan Veled, 1974: 15). Sultan Veled, burada tasavvufun şeriata kazandırdığı ruh zenginliğini şairane ifade etmektedir. Eşrefoğlu Rumi de söz konusu kıssadan hareketle mür-

şidin önemine işaret eder; “... *Amma bundan maksud budur kim, şol kimse varub bir şeyhe iradet getirüb... Musa'nın Hızır'a iradet getürdüğü gibi iradet getürmeye... Musa, Hızır'a itiraz dilin uzattığı gibi mürid dahi şeyhine itiraz dilin uzadıb reddolunmaya...*” (Ocak, 2012: 174).

Halk sufiliğinde ve özellikle Bektaşî edebiyatımızda, Hızır'a bağlılığın, Hızır'ın mürşit olarak algılanmasının, Hızır'ın mevki ve rolünü gösteren Hızırnâme adlı manzum eserler bulunmaktadır. Alevi-Bektaşî adap ve erkânını anlatan bazı Hızırnâmeler, buyruk gibidir⁷. 15. yüzyıl şairlerinden Eğirdirli Şeyh Muhyiddin Çelebi (ö.1494), *Hızır-nâme*'sinde manevi yolculuğuna rehberlik eden Hızır'la yaptığı seyahati anlatmaktadır. Hızır, bazen bir düş, bazen de bir kuş gibi görünerek gökyüzünün sırlarını şaire anlatır. O, ay gibi heybetlidir, isteyene yol gösterir, her zaman yeşil giyer, yanında yüz atlı yardımcısı vardır⁽⁸⁾:

Gelür görünür düş gibi

Her dem bana yoldaş gibi

Dayım görirem kuş gibi

Kılgıl inayet ben kula...

Hızırname'de Hızır ile İlyas aynı fonksiyonla anılırken, ricalü'l-gayb'ın Hızır'ın emrinde olduğu, HBV (Hacı Bektaş Veli)'nin ona bağlı bir gazi-eren olduğu anlatılır (Sarıkaya, 2007: 9):

Hızır ile İlyas'ın kulu Hünkar Hacım Bekdaş gelir

Bunlar yedidür beşdürürHünkar Hacım Bekdaş gelir...

Hakka şükür kim ben bugün Hızır nebiye uğradım

İlyas nebi amin dedi ben şol duaya uğradım

Arz u sema kürsi ile arş u kalem her ne ki var

Kamu anın hükmündedir u dem ol Han'a uğradım...

Hızırnâme'de Allah'ın bütün isimlerinin zuhur yeri olan ve bu mazhariyetin nihai noktası olan Kaf Dağı'na (*insan-ı kâmile*) ulaşmak için mitolojik bir sembol olsa da Hızır'la yoldaş olmak gerektir. O zaman onun makamı olan *makam-ı hadra*'ya erişilebilir. Niyazi-i Mısri'ye göre ravza-i hadra, şeriat ve hakikat ilminin birleştiği yer olan *mecmau'l-bahreyn*'dir (Kemikli, 2011: 34). Şair, kendisine sunulan ilahi şaraptan içip kendinden geçmiş ve Hızır'ın yoluna süluk etmiştir. Aşk şarabı, kıssada geçen hayat kaynağıdır (aynu'l-hayat). Hızır'la yoldaş olan şair bu anlamda ab-ı hayattan içmiş hayat kaynağına ulaşmıştır. Artık o manevi erenlerin rehberi olan Hızır'ın muhitine girmiştir. Tasavvufta Hızır vasıtasıyla girilen bu yolun adı Hızırıyye (Hadırıyye)'dir (Uludağ, 1998: 414; Ocak, 2012: 73; Kemikli, 2011: 38).

Hızır, zaman zaman halk arasında okunan *Muhammediye* türü bazı eserlerde de söz konusu edilir. 14.yüzyılın ilkyarısında Gelibolu'da Yazıcıoğlu Mehmed,

yazdığı bir *Muhammediye*'de Hızır ve İlyas, buluştuğu yer olan deniz manzaralı bir mekânda mescit inşa edilmiş ve içinde bahse konu *Muhameddiye*'sini yazdığı bu mescide Hızır-İlyas makamı (çilehane) adını vermiştir. İmam Gazali'nin *İhya'sı* dâhil birçok eserde, menkıbe, destan ve romanda Hızır'ın öğrettiği dualar sayesinde (ğark, hark, serk) sel, yangın, hırsızlık vb. afetlerden esirgeneceklerinden emin olunur.

Anadolu'da Alevi-Bektaşî ve Sünnî toplulukların her yıl mayıs ayında yaptıkları hıdrellez şenlikleri ile eski Türklerin bahar bayramları, nevruz ve Ergenekon'u anma şenlikleri arasında sıkı bağ ve benzerlikleri vardır. Hunlar ve Göktürkler bahar bayramlarını yüksek tepelerdeki mezarlıklarda kurbanlar keserek, şöenler vererek kutluyorlardı. Bugün Türkiye'de de hemen hemen böyledir (Eröz, 1990: 361). İslâm öncesi Türk inançlarında mevcut olan Şamani kökenli doğa ve ata kültürleri, tasavvufun bu anlayışıyla birleşerek veli ve velayet kavramının oluşumunda etkili olmuştur. Alevi-Bektaşî cemlerinde icra edilen duaların benzerlerine Altay-Şaman topluluklarında da rastlanması olayın kaynağının nerelere uzandığını gösterir;

Rencige şifa tileymen dihkancığa pir bolgan

Hazret-i Hızır Ata'dır, sizden meded tileymen

Dergdige deva tileymen, mataçığa pir bolgan...

(*Hastaya şifa diliyorum, çiftçilere pir olan Hazreti Hızır, sizden meded diliyorum, dokumacıya pir olan*) Şaman duası, Şamanistlerin Hızır'dan nasıl yardım istediğini gösterdiği gibi Alevi-Bektaşî gülbankları ile Şaman duaları arasında bir bağlantı olduğunu da sezdiriyor (İnan, 1972: 122).

2. Hıdrellez

Anadolu ve Balkan Türkleri arasında bilinen ve Hızır yahut Hızır-İlyas kültürünü en iyi biçimde yansıtan merasimler *Hıdrellez* veya *Nebi Bayramı*'dır. Halk arasında özellikle Hızır ve İlyas'ın yılda bir kere mutlaka buluştukları inancından hareketle kültürümüzde de hıdrellez adlı şenlikler yapıla gelmektedir. Halk arasında yaygın inanca göre Bahar Bayramının kutlandığı 6 Mayıs'ta Hızır ve İlyas buluşurlar ve tabiat yeniden canlanır. Bu buluşma tarihi halk takviminin başlangıcı kabul edilir. Hıdrellez, Hızır ile İlyas'ın bir araya geldiği günün hatırasına kutlanmakta olup halk arasında Hızır ile İlyas birleşerek bazen tek bir fenomeni temsil eden Hıdrellez'e dönüşmüştür. Hıdrellez gerçekte, Hızır ve İlyas'ın bir araya geldiği gün olduğu inancı altında kışın sona erip yaz mevsiminin başlangıç günü olarak kutlanmaktadır. Eskiden Ruz-i Hızır da denilen bu güne Hızır-İlyas günü denir. Anadolu'nun birçok yerinde hıdrellez gecesi dileklerin gerçekleşeceğine, hastaların iyileşeceğine, kısmetlerin açılacağına, bolluk-bereketin artacağına ilişkin yaygın inançlar vardır⁹.

Şüphesiz doğanın yenilenmesi ve tekrar yaşamaya başlaması demek olan bahar ya da yazın gelişi, dünyanın neresinde olursa olsun eski çağ ve mitolojik devir insanının hayatında önemli bir olaydı. Eski çağlardan beri toplumlar baharın gelişini ve doğanın yeniden canlanmasını kutlamak için bolluk ve bereket tanrıları adına düzenledikleri farklı isimlerle anılan merasimleri vardı. Bu tanrılar şerefine ayinler yapılması hemen hemen her yerde ortak bir olgu olarak değerlendirilirse gerektir. Daha Anadolu'ya gelmeden önce Orta Asya'da da birçok Türk kavmi arasında Gök Tanrı adına yapılan bahar ya da yaz kutlama ayinlerine rastlanmaktadır. Eskiden Türkler arasında önemli yeri olan ağaç, dağ ve su kültürü İslam'a geçilmesiyle varlığını Hidrellez'le sürdürmüştür. İslâmî devirde Orta Asya'da Türkiye'deki Hidrellezi andırır şenlik ve merasimler düzenlenmekte ve bunlar eski bahar ya da yaz ayinlerinin İslamileştirilmiş şekillerinden başka bir şey değildir.

Hidrellez kutlamaların vazgeçilmez mekânları olan türbeler, atalar kültürünün günümüze kadar gelen yansımasıdır. Atalar kültürü dünyada ruhsal yönden kuvvetli kişilerin öldükten sonra da toplumlarıyla ilişkilerini sürdürecekleri, onları koruyacakları inancına dayanır. Ölen atanın ruhsal varlığıyla ilişkinin sürdürülmesi eski Türk inançlarının temellerindedir. Bu türbelerin çoğunda dilek ağacı ya da türbelerin yakınında kutsal olduğuna inanılan ağaçlar vardır. Çoğu asırlık olan bu ağaçların kesilmesi yasaktır. Eski Türklerde ağaç kültürü göğe doğru yükselişle ve yerin derinliklerine nüfuz eden kökleriyle ölümsüzlüğü ve yeşeren yapraklarıyla yeniden doğuşu simgeler⁽¹⁰⁾. Hızır türbelerinin çoğunun yüksek tepe ve dağlarda yerleşimden uzak yerlerde kurulması da dağ kültürünün izlerini hatırlatır. Bazı tradisyonlarda yaşam ağacı da bu dağın zirvesinde yer alır. Türbe yakınlığında bulunan suyun kutsal ve şifalı olduğuna inanılır. Bu suların şifalı olduğuna dair pek çok menkıbe anlatılmıştır. Su sembolü tüm tradisyonlarda kullanılmıştır. Su kültürü Anadolu'da hem Hristiyan hem de Müslüman halk için kutsal olduğuna inanılan ayazmalarla devam etmiştir. Ayazma, Ortodoks Hristiyanlarca kutsal sayılan kaynak veya pınarlara verilen isimdir. Genellikle her pınar veya su kaynağının yanında bir türbe ve zamanla tekkelerin kurulmuştur. Anadolu ve Balkanlarda bu tekkelerin bazen mescitlere dönüştüğü görülür. Müslüman âlemince kutsal addedilen zezem suyu da Kâbe'nin hemen yakınındadır. Orta Asya kültüründen getirilen motifler, Anadolu'da bolluk, bereket kültürleri ve İslam'ın Hızır-İlyas inancıyla harmanlanarak hidrellez baharın gelişi, doğayla beraber yeniden doğuş, bolluk ve bereket gelmesine yönelik inanç ve pratikleri günümüze kadar taşımıştır. Hidrellezle ilgili adet ve inanışlar içerisinde en başta geleni budur. *Hidrellezde bir tutam, sonrasında bin tutam*. Bir şey bol ve bereketli olduğunda sıklıkla *Hızır'ın eli değmiş, Hızır uğramış* denir.

Hidrellezin halk arasında sağlık ve şifa arayışları, uğur, şans ve kısmet bulmaya yönelik inanç ve uygulamaları da bulunmaktadır. Hızır'ın savaş zamanlarında ortaya çıkarak yeşil sarıklı, beyaz libaslı görünümüyle mücahitlere yardım ettiğine

inanılan değişik anlatı ve menkıbelere tesadüf edilir. Halk inançlarında Hızır'ın en temel işlevlerinden biri de felaket ve güç durumlarda imdada yetişip kurtarıcı rolü üstlenmesidir. İhtiyaç sahibine tam zamanında yetişip yardım eden kişi için *Hızır gibi yetişti, kul daralmayınca Hızır yetişmez!...Kalmayınca kul darda; yetişmez Hızır imdada* gibi sözler kullanılır. Halk muhayyilesi Hızır'ı boz bir ata bindirir; *Yetiş ya boz atlı Hızır!* Eskiden yolculukların daha tehlikeli ve meşakkatli olduğu düşünüldüğünde, *Ali kardeşin, Hızır yoldaşın olsun* deyimini öne çıkar.

Hidrellez kutlamaları, Osmanlılar zamanında da çok yaygındı. Kutlama adet, gelenek ve bunlara ait inançlar arasında Osmanlı'da da devam eden kuzu kesme âdeti, evlerdeki eski eşyalar ve çalı çırpıyla yakılan ateşin üzerinden atlama, ateşin külünü hastanın alınına sürme, alazlama gibi şifa bulmak ve nazardan korunmak için çeşitli adetler sergilenir. Bazı yörelerde yakılan bu ateşe Hidrellez ateşi denir. Hidrellezin bereket, bolluk, mal ve servet talebine yönelik talih ve kısmet açma gibi daha birçok dini-sihri faydaya kapı açan ve bu uğurda birçok ritüel ve davranışın sergilendiği kutsal bir bayram olduğuna inanılır. Nebi (Hızır Nebi) bayramı Hızır kurbanı da denilen bu merasimler Sünni veya Alevi-Bektaşî halklar arasında genel bir şekilde kutlanan mevsimlik bir bayramdır.

Anadolu'nun hemen her yerinde Hidrellez merasimleri şehir, kasaba ve köylerin yakınındaki ağaçlık ve yeşillik yerlerde yapılır. Buralarda genellikle dere, göl veya su kaynağı mevcuttur. Bazen de bir evliya türbesinin yanında yapılır. Buralarda bu amaçla *Hıdırlık (Hızırlık)* yerleri bulunur. Anadolu'nun bazı bölgelerinde Hidrellez günü yapılacak olan dua ve isteklerin kabul olunması için sadaka vermek, oruç tutmak ve kurban kesmek gibi ibadetler yapılır. Bu kurban ve adakların *Hızır hakkı için* olması gerekir. *Hızır orucu, Hızır lokması, Hızır semahı* Alevi kesimlerde hâlâ bir kutsiyet taşır.

Eski Türk dininde Gök Tanrı'nın Türklerin hizmetine verdiği koruyucu ruhlar (ata ruhu) bulunuyordu. Bu ruhlar insanlar arasında bedenleşmiş bir şekilde yaşamaktaydı. Bunlardan biri de *Boz atlı yol iyesidir. Gök sakallı koca* adıyla ve *aksakallı* ihtiyar tasviriyile çeşitli biçimlerde insanların karşısına çıkıyordu. Gök'ün kutsallığına bağlı olarak bu manevi varlıkların semavi olduğu düşünülmektedir. *Boz atlı yol iyesi*, İslâm'dan sonra kendisine yakın içerikteki İslami figür olan Hızır'a dönüşmüştür. Bu dönüşüm *boz atlı Hızır* ifadesinden çok belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Hızır kültü günümüze kadar Türk halk kültüründe canlılığını korumaktadır. Nitekim rüyada görülen Hızır, pir, derviş veya aşğın devamlı yardımcısı, şairlikte mahlas vericidir. En çok *ak saçlı, aksakallı ihtiyar derviş* kılığında görülür. Anadolu'da anlatılan gelen savaş menkıbeleri içerisinde *yeşil elbiseli ve yeşil sarıklı* Hızır tarafından kurtarılma ya da yardım görme gibi rivayetler halk arasında ilgiyle dinlenir. Efsanelerde kahramanların adları Dede Korkut, İrkıl Hoca ya da Aksakallı, Gök Sakallı Hızır gibi

kutsal kimseler tarafından verilirdi. Dede Korkut 20. yy.ın başından itibaren gerek yazılı kaynakların anlattığı gerekse sözlü kaynaktan gelen bilgiler ile aksakallı, bilge aynı zamanda bilgeliğini toplum yararına kullanan efsaneleşen tiplemesi ile vasıflandırılır. İslamiyet'ten önceki Türk inanç sisteminde olan ve bazıları İslam'dan sonra da varlığını sürdüren bu ulu kişi veya varlıklar ata ruhlarına gösterilen saygı dolayısıyla yeniden şekillenmiş ve hayatları etrafında şekillenen hikâyeler evliyaların şahıslarına mal edilmiştir. Korkut Ata-Dede Korkut-Hızır evrimi ile söyleyebiliriz ki adı ne olursa olsun Hızır inancı çok eski tarihlerden beri Türklerin yaşamında ayrılmaz bir unsur olmuştur.

Hünkâr Bektaş dedi ya sabır ya sabır

Sabreden dervişe yetişir Hızır...

deyişi, Hızır kültürünün Alevi-Bektaşî toplumunda daha canlı olduğunu gösteriyor. Mesela Hacı Bektaş Velâyetname'sinde Hızır'ın HBV'nin cenazesine geldiği anlatılırken yeşil bir peçe altında Boz bir at vardır (Velayetnâme, 2007: 629). Göçebe hayatın vazgeçilmezi olan at, göçebe kültürüne de damgasını vurmuştur. Eski Türklerde ve şaman zamanlarında farklı bir öneme sahip olan at, Hızır'ın mistik bineği olarak Türk inançlarında sıkça geçer. Şamanizm'de at, mistik bir semboldür ve bir vecd aracıdır. Bu dünyadan öteki dünyaya şamanı taşıyan bir semboldür. Bedeni terk ettikten sonra binilen at, aynı zamanda şamanın mistik ölümünü sembolize eder (Dinç, 2011: 95). Bu rivayetlerin yer aldığı destan, efsane, halk hikâyeleri ve masallarında Hızır nadiren yaya, çoğu zaman da atlı olarak tasvir edilir. Şamani kültür dönemlerinde Şamanların boz bir ata binerek Gök Tanrıyla konuşmaya gittiğinden söz edilir ki halk inançlarında atın ezoterik sembolünü dikkate almak gerekir. Keza İslâm literatüründe Hz. Muhammed'in Burak adlı beyaz bir atla miraca yükseldiğinden bahsedilir ancak Kuran'da Burak'tan bahsedilmez. Yunan mitolojisindeki efsanevi atın kanatlı Pegasus adındaki at da gökyüzünde Tanrılar diyarına kadar yükselebilmekteydi. At, kahramanın yardımcısı ve adeta tamamlayıcısıdır. Hz. Hamza'nın Aşkar'ı, Hz. Ali'nin Düldülü ne ise Türk kahramanının atı da odur. Orhun abidelerinde de at, galibiyetin ve şerefın timsalidir ve Kültigin hep boz ata biner. Eski şamanlar da hep boz veya kır atlıdır. Boz at, derisi kutlu sayılan nesnelere dendir (Gömeç, 2006: 133). Âşık Paşa'nın Garib-nâme'sinde boz atlı Hızır, aksakallı, ak saçlı, yeşil elbiseli ve Hz. Musa'ya yol gösteren mürşit, hem veli hem de peygamberdir (Âşık Paşa, 2000: II/1, 79):

Geh görürler anı ak şeybetüdür

Tonu yaşıldur u hem boz atludur

Yunus Emre de Hızır'ı boz atlı olarak tasvir eder (Gölpınarlı, 1965: 89):

Demür boz ata bindim deniz üzre yürüdüm

Hızır ile hayat suyun içüben kanaan benem....

Karacaoğlan ve Pir Sultan Abdal'da Hızır, *Boz atlıdır* (Sakaoğlu, 2004:159; Öztelli, 1971: 203);

Deryalar yüzünde Boz atlı Hızır

Benli Boz'a binmiş o da geliyor...

Bir yavru yolladım gurbet ellere

Emaneti sana Boz atlı Hızır...

3. Hızır Kültü - Saint Georges (Aya Yorgi) ve Saint Nicholas (Noel Baba) İlişkisi

Ortaçağ Anadolu'sunda Müslüman ve Hristiyan unsurların birlikte yaşadığı bölgelerdeki dinî etkileşim sonucunda Aziz Georges ve Aziz Nikola ile Hızır kültürünün birbirlerine karıştıkları görülüyor. St. Georges kültü gibi Anadolu ve Balkanlarda yaygın ortak ziyaretgâhlar, Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki karşılıklı dinî etkileşimin ve uzlaşmanın halk arasındaki yansımaları şeklinde yorumlanabilir. Anadolu ve Balkanlarda bahar bayramı için toplanılan yerler İbn Batuta, Piri Reis, Evliya Çelebi gibi müelliflerce Hızır veya Hızır-İlyas makamı diye anılmıştır. Ayrıca buralarda çoğunda eski bir kilise veya manastır binasının mevcudiyeti dikkat çekiyor. Sosyal toplantılar ve halk eğlenceleri alanlarında da Türk gelenekleri klasik İslâm ve Bizans üzerinde etkili olmuştur (Hasluck, 2012: 117).

Anadolu ve Balkanlarda takdis olunan Hızır makamlarından bazıları Türkler gelmeden önceki devirlerde Hristiyanlarca takdis edilen azizler ve makamlar olduğu başta Hasluck'un kiler olmak üzere çeşitli araştırmalarla ortaya konmuş durumdadır. Hasluck, Wensinck, S. Eyice, H.Z. Ülken, Prof. Ocak gibi yerli ve yabancı yazarlar, Anadolu'da yerli halklar arasında eski bir kült olan St. Georges ile Hızır'ın özdeşleştirildiğini ve mezar makamlarının ortak ziyaretgâhlara dönüştüğüne dair örnekler verirler. Orta Asya'nın Şamanist Türkleri, Anadolu'daki Müslümanlaşma sürecinde İslamiyet'e Şaman unsurlarını sokmuş oldukları gibi yerli Rum, Ermeni vs. dönmelelerin Hristiyan dini uygulama ve inançları da Türk-İslâm inançlarıyla kolayca karıştı. Bunda şüphesiz mistik İslâm'ın evrensel değerlerinin katkısı etkili olmuştur. Böylece Hristiyan azizlere ait kültler konusunda da etkileşimler oldu. Bu cümleden olarak Aziz George ve Theodore ile Hızır İlyas, St. Nicholas ile Sarı Saltuk, Aziz Haralambos ile Hacı Bektaş özdeşleşmiş, mezar makamları da ortak ziyaretgâhlara dönüşmüştür. Öyle ki bu özdeşleşmede aynı türbelerin veya kilisenin ortaklaşa kullanıldığına da sıkça rastlanmaktadır ⁽¹¹⁾. Kışın sona erip yazın başlaması motifi Nevruz, Ergenekon vb. bahar bayramlarıyla, Hristiyanlarca kutsal addedilen azizlerden Aya Yorgi (St. Georges), Aya Nicholas vd. adına nispet edilen bayramlarla benzerlikler gösterir. Prof. Ocak'ın belirttiği gibi, İslâmi kaynaklarda Hızır'la ilgili zengin bir kaynağa rastlanırken Hıdrellez günü ve törenlerine ilişkin yazılı kaynaklara rastlanmaması Hıd-

rellezin İslâmi kaynaktan ziyade Anadolu'nu pagan kültürü başta olmak üzere İslâm öncesi inançlar, Hristiyan unsurlar vb. pek çok menşee ve kültürün katkısıyla ilgili olsa gerektir (Ocak, 2012: 142).

Müslüman müelliflerce Cercis (a.s.) ile karıştırılan St. Georges, Hz. İsa'nın havarileriyle görüşebilen, hak dininin yayılması için çalışan, dürüst ve adil bir tüccardı. Menkıbelerinde tıpkı Hızır gibi uğradığı eve bolluk ve bereket getiren, kuru otları yeşertip ağaç haline getiren, hastaları iyileştiren bir fenomen oluverir. Zalim bir hükümdar kendisine defalarca işkence yapmasına ve öldürmesine rağmen o diriliyor ve ibadetine devam ederek hastaları tedavi ediyor, ölüleri diriltiyor, çeşitli mucizeler gösteriyordu. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde benzer yönlerinden dolayı Aya Yorgi ile Hızır'ı özdeşleştirmişler, her ikisi hakkında anlatılan hikâyeleri kaynaştırarak anlatmışlardır. Bu nedenle Anadolu ve Balkanlarda St. Georges'a ait makamlar kilise ve manastırlar da Hızır'a mal edilmiştir (Ocak, 2012: 137). Anadolu'da Ermeniler ve bazı Alevi zümreleri Aziz Serciyus'u Hızır'a uyarladıkları gibi Anadolu'da Müslümanların Hızır ve Aya Yorgi ile Aya İlyas arasındaki kurdukları irtibat değişerek bazen Rumlar ve bazı Müslümanlar arasında Aya Yorgi'nin yerine Aya Teodoros'un ikame edildiği de görülür (Hasluck, 2012: 77). Azizlerin hayatlarını araştıran yazarlara göre de hiçbir Hristiyan azizin şöhreti Aya Yorgi kadar yaygın değildi. Bu yüzden Mısır'dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir sahada makamları bulunan Aya Yorgi, Anadolu'da asırlar boyunca saygı duyulmuş ve unutulmamıştır.

Hızır'la kaynaştırılan Aya Yorgi'nin, zor duruma düşen insanlara yardım etmesi ve insanların zor durumlardan kurtarması ile ilgili olan inançlardan bir kısmı özellikle "Ejderhanın Öldürülmesi" hikâyesi, Anadolu'ya yeni gelmiş Şamanist özellikler taşıyan Baba İlyas, Sarı Saltuk, Hacı Bektaş vb. Müslüman Türkmen şeyh ve dervişlerine de uyarlanmıştır. Başta Balkanlarda olmak üzere birçok Bektaşî türbe ve tekkesinin Aya Yorgi günü ziyaret edildiğini Hasluck'un tetkiklerinden anlamaktayız (Hasluck, 2012: 127). *Boz atlı Hızır* olarak benimsenen St. Georges'in ejderha efsanesi, Hatay (Samandağı) Alevileri arasında Hızır efsanesi biçiminde hâlâ anlatılmaktadır (Türk, 2005: 221). Aşağıda görüleceği üzere Hatay'da özellikle Nusayriler tarafından büyük bir saygıyla ziyaret edilen türbelerde kurban merasimi ve ayinler yapılan birçok Hızır makamı vardır.

Hristiyanların İsa'nın dirildiği günü kutladıkları Aya Yorgi bayramı, Hıdrellez ile aynı gün kutlanan bir Bahar Bayramı'dır. Bolluk bereket sevinci bağlamında halkın kutladığı Bahar Bayramı ritüellerinde göze çarpan ortak motifler, geçmişten bugüne süreklilik ve çeşitlilik arz ederek gelmiştir. Bu gelenek bugün Hıdrellez adıyla sürdürülmektedir. Aya Yorgi inancı tıpkı Hızır inancı gibi bir kült niteliğine bürünmüştür. Hatay'daki Aya Yorgi kutlamaları İskenderun'da Hristiyanların "St. Georges", Müslümanların ise "Hıdrellez" olarak isimlendirdikleri kilisede kutlanmaktadır.

Çünkü St. Georges'un veya Hızır'ın 5 Mayıs 6 Mayısı bağlayan gecede bu kiliseye uğradığına inanılmaktadır. St. Georges kutlamaları çerçevesinde, Hristiyanlar biri gece (5 Mayıs) biri de sabah (6 Mayıs) olmak üzere iki ayin yaparlar. Bu ayinlerde buhur yakılarak St. Georges'un kimliği ve hizmetlerini anlatan ilahi biçiminde dualar okunur. Gece ayinden sonra, kilisenin bahçesinde ateş yakılır, etrafında halaylar çekilir, gençler çiçeklerle ağaçlar süsler, topluca eğlenilirdi. Hıdrellez törenleri ile ilgili hiçbir İslâmi kaynaktan bilgiye rastlanılmaması, bu geleneğin İslâm öncesi kaynaklardan gelen Bahar Bayramı ve bereket inançlarıyla ilgili kutlamaların devam olduğunu göstermektedir. Hıdrellezin başlangıcı ve mahiyeti hususunda, zaman ve mekân içerisinde pek çok kaynak ve kültürün katkısıyla şekillenen bir halk bayramı olduğunu kabul etmek mümkündür (Ocak, 2012: 143). Nusayrilerde çok güçlü olan Hızır inancı, baharın gelişinin kutlandığı Hıdrellez törenleri, Evvel Temmuz Bayramı, St. Georges Günü, Nevruz, Yumurta Bayramı gibi versiyonlarla birleşerek geleneksel olarak özellikle türbelerde canlı olarak kutlanmaya devam etmektedir. Evliya olarak kabul edilen kişilerin türbeleri ve Hıdır makamı, Nusayrî Alevilerin *ziyaret* olarak adlandırdıkları ibadet merkezleridir. Türkmen Alevileri cemlerde kadın erkek beraberken Arap Alevilerinde ayrıdır (Doğruel, 2005: 188). Balkanlar'da Bektaşilerce tekkeye dönüştürülen makamda, Aya Yorgi yortusu günü gerek Rumlar gerek Türkler tarafından ziyaret edilen sosyal mahiyette bir panayır olarak kutlandığı gibi Hatay'da da Hristiyanların, hıdrellez gibi geleneksel kutlamalarına başta Nusayriler olmak üzere her dinden insan katılmaktadır (Türk, 2005: 233).

Ortaçağ Anadolu'sunda Hristiyan Rumlar arasında yaygın bir halk kültür figürü olan Aziz Nikolas, adına çeşitli bayram ve sokak festivallerinin yapıldığı önemli bir kültürdür. Aslında Aziz Nikolas'ın gerçekten yaşayıp yaşamadığı bile bilinmiyor. Tarihsel kimliği ile ilgili bilinenler, Antalya sahilinde bulunan Demre'de¹² 4.yüzyılda ortaya çıkmış bir Rum papazı iken, Piskoposluk makamına çıktıktan sonra ruhban olan ailesinden kalan büyük bir mirası fakir ve muhtaçlara dağıtmış olduğu, liman yakınında bulunan bir kilise kalıntısının onun tarafından kullanıldığı, burada bulunan avcı ve korsanların kutsadığı için denizcilerin azizi olarak şöhret bulduğundan ibarettir. Ancak St.Nicholas kültürü, gittiği her yerde mevcut pagan kültüründen de unsurlar kaparak efsaneleşmiş, değişik isimler altında Hristiyan halkları arasında yayılmış çeşitli hikâye, keramet gibi dini-mistik olayların kahramanı olmuştur. Muhtaç olan insanlara yardım etmesi, denizde batmak üzere olan gemideki insanları kurtarması, beyaz atıyla istediği yere giderek hastalara şifa dağıtması, çocuğu olmayan çiftlerin sorununu gidermesi, yardıma muhtaç insanlara nereden geldiği bilinmeyen gizemli bir elin ihtiyacı olan parayı evde gizli bir yere bırakması, kötülükleri cezalandırması, özellikle çocukları sevindirmesi vb. özellikler, Ortaçağ Anadolu'sundan beri Müslüman Türk halkı arasında yaşayan çok güçlü bir kült olan Hızır inancıyla tıpa tıp uyuşmaktadır.

St.Nicholas kültü, Türklerin Anadolu'yu istilasıyla birlikte Haçlılar tarafından Antalya'dan İtalya'ya taşınmış (1087'de azizin kemikleri ve kutsal emanetlerinin İtalya'ya kaçırıldığı öne sürülür), oradan diğer Hristiyan toplumlara yayılmıştır. Bir vapurla Amsterdam limanına gelirken görkemli bir kalabalıkla karşılanan St.Nicholas (lahit, ikon vb. sembolik tasviri) pagan döneminden kalan kült ve inançlardan da etkiler alarak Hollanda'da (Flemekçede) Sinterklaas adını almıştır. İskandinav mitolojisinin baş tanrısı olan, aksakalı ve beyaz atıyla göklerde dolaştığı bilinen Odin adlı iyi kral arketipini canlandıran efsanevi koruyucuyla bütünleşen Sinterklaas, Hristiyan halk kültürünün önemli bir figürü haline geldi¹³. Beyaz bir at üzerinde sembolize edilen St.Nicholas, halk arasında (Sinterklaas) geleneksel olarak 5 Aralıkta İspanya'dan gelen bir vapur içinde Amsterdam limanında büyük bir coşkuyla karşılanarak kutlanır. Sinterklaas geleneği, Avrupalı göçmenlerle birlikte Amerika'ya taşınmıştır. 1684'te bu yeni kıtada New Amsterdam'da (sonra New York) Hollandalı ve Alman göçmenlerin inşa ettiği kilisede *Saint Nicholas Derneği* kuruldu ve Aya Nikola'nın öldüğü 6 Aralık gününü bayram olarak kutlamaya başladılar. Sinterklaas, yeni kıtada Santa Claus adını alarak bugünkü haline bürünmüştür. Daha sonra Hollandalıların kolonisi New Amsterdam'ı ele geçiren İngilizler, burada Sinterklaas'ı tanıdılar ve bir Hristiyan halk inancı olan bayramı Noelle birleştirdiler. Halk folklorunu canlandırmak isteyen göçmen ressam ve şairler bu yeni şehrin hamisi olarak Sinterklaas'ı farklı bir şekilde, Santa Baba olarak resmettiler. Böylece bu gelenek, Santa Baba günü olarak yaşamaya devam etti. Birkaç kuşak boyunca Sinterklaas (Santa Baba), Amerikan edebiyatına girmiş ve böylece bugünkü Noel Baba görüntüsü ortaya çıkmıştır¹⁴.

Amerikan edebiyatında Noel Baba'ya dönüşen Santa Baba (Saint Nicholas), yoksullara yardım eden bir filozof, karşılık beklemeden hediye dağıtan bir aziz, Noel'de neşe saçan aksakallı, ihtiyar bir denizci, en sonunda piyasa ekonomisinin demirbaşı olarak Avrupa'ya tekrar dönmüştür¹⁵. Hristiyanlık Avrupa'da hâkim olurken, pagan dönemine ait pek çok gelenek ve inancı ortadan kaldıramadığı gibi bu ritüellerin çoğunu *vafiz edip* içerisine aldı. Samimi bir Hristiyan olan Aya Nikola örneğinde olduğu gibi, pagan bir gelenek bu adla Hristiyanlaştırılmış oldu. Kutlamalardaki sembollerin çoğu Hristiyanlık öncesi çağlara ait Cermen dinleriyle ilgilidir. Mesela Sinterklaas'ın Odin'le özdeşleşmesi, tıpkı İslâm öncesi Orta Asya Türk topluluklarında göğe çıkan, sihir, büyü vb. kerametler göstererek tabiat olaylarına hükmeden Şamanların İslami kültür dönemine geçerken Anadolu halkının *yetiş ya boz atlı Hızır* imdadına kulak veren Hızır'a dönüşmesini andırmaktadır. Bu arada Sinterklaas'ın sadece fakir ve çocukların değil de denizcilerin de koruyucu azizi olması Hollanda, Belçika ve diğer İskandinav toplumları gibi denizci kavimlerle olan ilişkisinde önemli bir bağ olmalıdır. Zira bu ülkelerde yakın zamana kadar erkeklerin çoğu denizciydi. 5-6 Aralık günleri eskiden denize çıkış sezonunun kapandığı takvimdi. Denizciliğin önemi nedeniyle Amsterdamlılar koruyucu aziz olarak Aziz Nikolas'ı seçtiler; New

Amsterdam'ı kurunca onu yeni kentin de azizi yaptılar. Zira O'nun Kutsal toprakları ziyarete giderken batan gemideki Hristiyan hacıların kurtarmasıyla ilgili kerametler değişik rivayetlerle anlatılarak denizciler arasında efsaneleşmesine neden olmuştu. İtalya, İspanya, Hollanda ve tüm kuzey Avrupa'da denizcilerin koruyucu azizi olarak kutsanır. Birçok limanın yakınında inşa edilen kiliselerle bu inanç yaşatılır¹⁶.

Sinterklaas'ın Siyah Peder adlı siyahi, renkli elbiseli bir yardımcısı vardır. İhtiyacı olan insanlara yardım için gizlenerek bacadan girmek suretiyle hediyeler bıraktığı için rengi siyahlaştığına dair efsaneler türetilmiştir. Bu yardımcı tıpkı karada etkili olan Hızır'ın, denizlerdeki yardımcısı İlyas'ın durumunu anlatan inanca benzemektedir. Sinterklaas'ın da tıpkı Hızır gibi iyilik yapanları ödüllendirmek, kötülük yapanları cezalandırmak gibi sosyal işlevi vardır. Amsterdam'da tüm ailelerin hediyeleştiği ve birbirine gizlice yardıma bulunduğu bu gelenek Ortaçağ'da tüm Hollanda sömürgelerine yayıldı. Aziz Nikola ve Aya Yorgi gibi Hızır'la özdeşleştirilen bu Hristiyan azizleri daha birçok Müslüman velileriyle de aynileştirilmiştir. Bu örnekler Hızır ile Hidrellez kutlamalarının St. Georges günü vb. kutlamalarla ne denli bir birine karıştığını gösterdiği gibi, Hristiyan-Müslüman dini-kültürel etkileşimi de gözler önüne sermektedir.

4. Hatay'da Hızır-İlyas Kültü ve Hidrellez

Nusayrî türbeleri arasında Hızır makamlarının sayısının yüksek olması ve bu makamın öteki türbeleri temsil niteliğine sahip olup onlardan daha önemli görülmesi, Hızır'la ilgili rivayetlerin çokluğu, Hidrellez ve benzeri kutlamalara Sünni ve Alevi toplumlar yanında gayri Müslim toplulukların da iştiraki, bu türbelerdeki kurban ritüeli vb. dini pratikler Hatay'da Hızır kültürünün çok güçlü bir inanç olduğunu göstermektedir. Nusayrîlerde Hızır kültürünün güçlü olmasında Hızır'ın Nusayrîlikteki gerçek kimliğinin doğrudan etkili olduğu düşünülmektedir. Hatay'da büyük çoğunluğu Alevi Nusayrîlere ait adak yerleri ve bunlar içerisinde özellikle de Hızır makamı Türkiye'nin öteki bölgeleriyle kıyaslanmayacak kadar fazladır. Nusayrîler, bayramlarda ve adaklarda kurban kesmek ve dilek dilemek için her fırsatta türbe ziyareti yaparlar. Bir tür ibadet yeri olarak kullanılan bu türbeler daha çok kente hâkim tepelerde yapılırlar. Türbelerin yakınındaki ağaçlar kutsal sayılır ve dilek ağacı olarak kullanılırlar. Türbe yanındaki suların da kutsal ve bu nedenle de şifalı olduğuna inanılmaktadır (Türk, 2010: 228). Nevruz, İran etkisi, St. Georges günü ise Hristiyanlığın etkisini taşıyan ve kutlanan halk bayramlarıdır.

Tecelli ve reenkarnasyon inancının çok kuvvetli olduğu Nusayrîler arasında, Hızır'ın kimliği konusunda yapılan araştırmalardan çıkan genel inanca göre; Hz. Âdem'in ortaya çıkışından itibaren çeşitli bedenlerde ortaya çıkarak yaşama dönen bir melek, insanların dileklerine cevap veren ve insanları her yerde her zaman koruyan ölümsüz bir güçtür. Buna göre Hızır, bir velidir. Peygamberlere yardım eden,

yol gösteren peygamberlere vasi olan kutsal kişidir. Tanrı'nın insanlara yardım için gönderdiği bir melektir; Cebraîl'dir. Hızır, Allah'ın yarattığı ilk nurdur yani Allah'ın kendisinin yansımasıdır. Dolayısıyla Hz. Muhammed ile aynı nurdandır. Hz. Muhammed: *Allah'ın nuru ikiye bölündü, bir kısmı bana bir kısmı Ali'ye gitti* demiştir. Hızır, Hz. Ali ile aynı tanrısal gerçeğin tecellisidir. Bu nedenle, her zaman her yerde vardır. Makamı da her yerde vardır. Hızır, nerede anarsak orada hazır olan, peygamberlerin velisi ve mürşidi konumunda olan en üstün melektir. Her peygamberin yanında bir Hızır vardır. Peygamberler arasında tek ölümsüz olan Hz. Hızır'dır. Bu görüş Hz. Ali'nin tanrısallığını ispatlamak için Nusayriler tarafından delil olarak gösterilen kaynaklarda da dolaylı olarak belirtilmiştir. Buna göre Kuran'da Hz. Musa'nın bulunduğu kişi, Hz. Ali olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Türk, 2010: 237). Hz. Ali'nin Tanrı ile bir tutulması nedeniyle, aslında Hızır, tanrılık kavramıyla da özdeşleştirilmektedir. Hızır'ın Alevilerdeki özel ve üstün yeri de bundan kaynaklanmaktadır. Hızır kültürünün çok güçlü olduğu Hatay'da halk topluluklarının Hızır türbelerine olan rağbetlerinin temelinde İslam öncesi paganizmden ve Hristiyan gelenekten gelen inançlar da rol oynamalıdır. Allah'a inandığı için Hızır'a inanan ve dolayısıyla Hızır makamı olan türbelerin Allah'ın makamı olduğuna dair inanç, Hızır'ın çeşitli mucizelerine tanık olduğuna dair anlatılan hikâyeler, Hızır'ın her derde deva getireceği umudu, ondan yardım isteyerek adaklarda bulunmaları ve insanların sıkıntılarını rahatlatması için Hızır türbelerine akın etmeleri, bu kültü canlı tutmuştur. Bu bilgiler halk inancına mensup bu toplum arasında Hızır'la Ali'nin aynı misyona sahip kişiler olduğunu göstermekte ya da Hızır'ın tanrılığı, Ali'nin tanrılığının halk arasındaki isim değiştirmiş ve gizlenen görünümü olarak değerlendirilebilmektedir. Nusayrilerin zor durumda kaldıklarında *"Ya Ali! Ya Hızır!"* diyerek yardım istemeleri de bu özdeşleştirmeyi doğrulamaktadır. Hatay'da bazı türbelerde Hz. Ali'nin resminin bulunması da her iki ismin aynı kişi olduğuna inanıldığını göstermektedir (Türk, 2005: 160, 215).

Hatay'da Nusayrî şeyhleri, Kuran'da Hidrellez törenleriyle ilgili hiçbir izin bulunmadığından bahisle, Hızır inancı ile bahar bayramı olan Hidrellez arasında hiçbir ilişki yoktur deseler de baharın gelişinin kutlandığı ve merkezinde Hızır makamlarının bulunduğu Hidrellezi andıran bayramlar kutlanmaktadır (Türk, 2005: 233).

Sonuç

Çeşitli halkların Hidrellezi kutladığı başlıca mekânlar olan kutsal makamlara sayısız ziyaretçiler gelip giderken bu toplulukların dini ve etnik yapısı heterojen olduğu gibi, inanç pratikleri ve dini ritüelleri de karma karışıktır. Ziyaretgâhlarda yatıra adanan adaklar kesilir, pişirilir, şölen havasında yenir, içilir. Sünnî'si, Alevî'si yatırın ruhaniyetinden imdat dilemeye, şükretmeye, manevi ziyafetten pay almaya koşar. Kimi Kuran okur, kimi namaz kılar, kimi eşığı öper, kimi sürünerek girer, kimi yakınındaki ulu bir ağacın kovuğundan geçerek günahlarından kurtulduğuna inanır, kimi de yatıra secde ederdi. İslâm öncesi yer-su kültü, atalar kültü, ocak ve evliya kültü gibi inançlarla İslâmî dönemin halk kesimlerinin yüzeysel ve basit dinsel pratiklerinin hepsi bir arada buluşmaktadır. Sonuç olarak Türk sosyal vicdanının tezahürünü bu mekânlarda görmek mümkündür.

Anadolu'da yaşayan Müslüman Türkler, Hristiyan topluluklar (Ermeni, Rum, Süryani) ve Arap Nusayrîleri dinsel pratiklerini ve ritüellerini gerçekleştirme konusunda ciddi bir sorunla karşılaşmamışlardır. Bir arada yaşamak zorunda kalan topluluklar zaman içinde buna alışmışlar ve toplumsal müştereklerin dini ritüellerle kaynaşması sonucu geleneksel hoşgörü ortamı ortaya çıkmıştır. Dini ritüeller ve Bahar Bayramı gibi toplu merasimler bazen kendiliğinden karşılıklı etkileşim içine girmiştir. Bu topluluklar doğuştan gelen seciyelerini korumaya çalışırken mezhep farklılıklarının Hristiyanlar tarafından önemsenmemesi, törenler sırasında Arapçaya ek olarak Türkçeyi kullanmaları, Alevilerin bazılarının cenazelerini camiden kaldırmaları veya mevlit okutmaları, üç topluluğun ortak bayram kutlamaları, aynı türbe ve ziyaretgâhları kutsal bilip buralarda toplanmaları, ortak kült ve inançların günümüze kadar yaşamasına imkân vermiştir. Hızır kültü ve Hidrellez kutlamalarının en güçlü olduğu Hatay'da bu üç topluluğun (Ermeniler ve Ortodoks Araplar, Sünnî Türkler ve Arap Nusayrîler) ortak kültürel özelliklere sahip olmaları, farklı dinlere karşı hoşgörülü olmaları, aralarında yakınlık kurmalarına olanak vermiş ve bu yakınlık zamanla benzer inanç ve ritüellerin doğmasını sağlamıştır. Tıpkı Ortaçağ Anadolu'sunun dini ve etnik yapısı sosyal ve dini-kültürel etkileşim ve kaynaşmaya vesile olması gibi Hatay da bu resmin küçük bir modelini yansıtmaktadır.

Sonnotlar

- ¹ Ledün ilmi ya da ilm-i ledün, okuyarak öğrenilmez. Kalbe ilham edilen, ilahi sırlara ait bilgilerdir. Görünüşte, akla ve nakle zıt gelebilir. İlm-i ledün sahibi olanlar, hadiselerdeki gizli sırları ve hikmetleri bilir.
- ² Wensinck, İslâm Ansiklopedisinde, Kuran'daki bu kıssanın, Gılgamış Destanı, İskender Efsanesi ve İlya ile haham Yeşua b. Levi'ye dair Yahudi efsanesi ile ilişkisi üzerinde durmaktadır. Bu konuda bkz. (Öztürk, 2006: 156; Dinç, 2011: 4).

- ³ Tasavvuf edebiyatında ve tekke şiirlerinde mürşidin önemini gösteren yüzlerce beyit bulunmakta; msl.

Teslim ol mürşide yolda kalursun Arayu ben buldı Hızır Nebi'yi

Mürşidsiz varılmaz dost illerine Önce Hızır oldu anın delili... (Ocak, 2012: 92).

- ⁴ *Hâlbuki o nebi değil sadece veli idi*, bk. (Kuşeyri, 1978: 475).

- ⁵ Halk arasında çok okunan Muhammediye'de

Hızır ile İlyas ki istinas olur

Hızır suda, kuruda İlyas olur... (Ocak, 2012: 125).

- ⁶ Gayb erenleri: Bilinmeyen veliler. Her asırda mevcut ve sayıları 10'dan ibaret olan Allah dostları (evliya) hakkında kullanılan bir tabirdir. Nakibu'l-evliya da evliyanın reisi manasındadır (Pakalın, 2004: III/38).

- ⁷ Msl. bkz. Seyyid Alizade Hasan b. Müslim, *Hızırname (Buyruk)*, haz. B. Yaşa Altınok, TDV Yay., Ank. 2007.

- ⁸ Hızırname'de şair, manevi âlemde seyrederken ilme'l-yakin ve aynel-yakin (bilmek ve görmek basamaklarından sonra) Hakk'ın gerçeğini müşahede makamına (hakka'l-yakin) ulaştığını ifade eder. Bu sırada *Hızır peygambere kul yazıldı* yani onun irşat makamına girmeye muvaffak olduğu anlatılmaktadır. Tasavvufa göre gayb erenlerin dahil olduğu kırklar meclisine kabul edilmiştir. Bu meclis, eserde *aşk ili* olarak geçmektedir. *Hızır-name, aşk ilinde* geçen halleri hikâye eder (Kemikli: 30-33).

- ⁹ Efsaneye göre Hızır ve İlyas peygamberler, ölümsüzlük suyundan içmiş iki kardeş ya da dosttur. Her yılın 5 Mayıs gecesi buluşup doğaya can vermek üzere sözleşmişlerdir. Hızır aksakallı, kırmızı pabuçludur ve üzerinden çiçeklerden yapılmış bir cübbe bulunur. Baharın müjdecisi sayılan Hızır, bitkilere can verir. Ayaklarının bastığı yere baharın bereketi yerleşir. İlyas ise uzun boylu ve nur yüzlüdür. Elinde uzun bir asa taşır, keçi derisinden yapılmış uzun bir gömlek giyer. O da suların ve bir inanişe göre hayvanların koruyucusudur (Evgin: 2007, 32).

- ¹⁰ Hatay/Samandağ'ının Hıdırbey köyünde meşhur bir çınar ağacı bulunmaktadır. Halk arasında yaşı iki bin ile üç bin arasında değiştiği rivayet edilen çınar için yapılan ölçümler 800-900 yaşında olduğunu göstermiştir. Bu çınar şimdi halka açık bir ziyaret mekânıdır. Bu ağacın oluşumuyla ilgili olarak Hz. Musa ile Hıdır'ın buluştuğu, Hıdırbey köyünde konakladığı anlatılır. Hıdır, esasını burada unutunca bu köyde yeşerip çınara döndüğüne inanılır (Dinç: 2011, 134).

- ¹¹ Mesela 19.yüzyıla gelindiğinde bile bugünkü Hacıbektaş ilçesinde bulunan HBV'nin türbesi hem bölgedeki Hristiyanlarca hem de Müslümanlarca ziyaret ediliyordu. Bu inanç doğrultusunda türbeye girerken Hristiyan ziyaretçiler haç çıkarıyor Müslüman hacılar ise bitişikteki camiye gidip ibadet ediyor, her iki kesim aynı şekilde iyi karşılanıyordu (Balvet: 2000, 25).

- ¹² Demre'de her yıl çeşitli ülkelerden gelen Hristiyan din adamlarının, yerli ve yabancı bilim adamlarının katıldığı Noel Baba Sempozyumu düzenlenmektedir. "Noel Baba", *Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 17, s. 6684.

- ¹³ Kasımda çocuklar televizyonda canlı olarak buharlı bir gemiyle İspanya'dan ülkelerine geldiği söylenen Sinterklaas'ı izliyorlar. Sinterklaas okul okul geziyor, 5 Aralıkta Hollanda, 6 Aralık'ta Belçika'da son kez yardımcısı Kara Peter (bacadan çocuklara hediye getirdiği için karaya bürünmüş) ile sokakları dolaşiyor ve çocuklara şeker ve çikolata dağıtıyor; <http://hollandasinterklaas.ntvtarih-libre.pdf/>.
- ¹⁴ Bugünkü Noel Baba, New York'tan yayıldı. Santa Claus (Claus, Nicholas'ın kısaltılmışıdır) adıyla ilk kez 19. yy.da Hollandalı bir gemici olarak New York'ta tasvir edildi. Washington Irving, Sinterklaas'ı neşeli bir fenomen (bir halk kahramanı olarak) resmederken, 1822 Noel arifesinde Clement Moore'un rahip neşeli bir piskoposu uçan bir atla çekilen kızakta tasvir ettiği "A Visit from Saint Nicholas" adlı bir şiir yazdığı öne sürülür. Popüler Noel Baba imajı, ressam Haddon Sundblum'un 1931'den itibaren Coca-Cola şirketi için hazırladığı çizimlerde son halini almıştır. Geyikleriyle kuzey kutbunda yaşadığı da hikâyeye eklendi. 1931'de Coca-Cola onu kırmızı beyaz kıyafetiyle reklâm edince bu, Noel Baba'nın kıyafeti olarak yerleşti. Kapitalizmin yeni başkenti New York'ta hediyeleşme ve alışverişin kutsal bir bayrama devşirilmesinin sembolü haline gelen Noel Baba, tüketimi özendirmek isteyen marka ve mağazalar aracılığıyla tüm dünyaya yayılmış oldu. Bugün Hollanda ve Belçika'da hala Sinterklaas (Saint Nicholas) halk kutlamaları yapılıyor. Bu kutlama Noel'den daha önemli hatta Noel Baba bir tür Amerikanlaşma ve kapitalistleşme olarak eleştiriliyor. http://tr.wikipedia.org/wiki/Noel_Baba, Erişim Tarihi: 20.10.2014.
- ¹⁵ Tabi ki asıl vatanı olan Anadolu'ya da Noel Baba olarak döndü. Üstelik doğduğu şehir olan ve hiç kâr yağmayan Antalya'ya at ve geyiklerle çekilen kızaklarla geldi. Kışlık kıyafeti ve şapkasıyla sanki Akdeniz sahilinden değil de kutuplardan geliyor. Ancak Anadolu'da Müslüman Türkler arasında St.Nicholas'ın yerini çoktan Hızır kültü almıştı.
- ¹⁶ Sinterklaas bayramı, özellikle çocukların sevindirildiği halk bayramı olarak modern geleneğe girdi. Bu efsanenin son bölümüne eklenen hümanist unsurlar, toplumu bir araya getiren bir mihenk taşı oldu. Festival ve karnaval havasında kutlanan bu halk bayramı şehir sokaklarına taşarak daha canlı bir hale gelmiştir. Erken geleneklerde manastır öğrencileri arasında kutlanan *Kutsal Masumlar Bayramı*'nda erkek çocuklardan bir tanesi Aya Nikola (piskopos) seçilir. http://tr.wikipedia.org/wiki/Noel_Baba; <http://hollandasinterklaas.ntvtarih-libre.pdf/>; 14.07.2014.

Kaynakça

- AHMED YESEVİ, (1993). *Divan-ı Hikmet Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, Ankara: KB Yayınları.
- ÂŞIK PAŞA, (2000). *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, İstanbul: TDK Yayınları.
- BALIVET, M. (2000). *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyân*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DİNÇ, N. (2011). *Hızır Kimdir?* İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.
- DOĞRUEL, F. (2005). *Hatay'da Çoketnili Ortak Yaşam Kültürü "İnsanîyetleri Benzer..."*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ERGUN, S.N. (1955). *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, C. I, İstanbul.
- ERÖZ, M. (1990). *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik*, Ankara: KB Yayınları.
- EVGİN, A. (2007). *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, Ankara: İlahiyat Yayınları.
- GÖLPINARLI, A. (1965). *Yunus Emre, Divan*, İstanbul.

- GÖMEÇ, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- HASLUCK, F.W. (2012). *Bektaşilik İncelemeleri*, Yay. Haz. M. Kanar, İstanbul: Say Yayınları.
http://tr.wikipedia.org/wiki/Noel_Baba, Erişim Tarihi: 20.10.2014.
http://tr.wikipedia.org/wiki/Noel_Baba; <http://hollandalisinterklaas.ntvtarih-libre.pdf/>,
Erişim Tarihi: 14.07.2014.
- İNAN, A. (1972). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara.
- KEMİKLİ, B. (2011). *Şiir ve İrfan*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, F. (1993). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: TDV Yayınları.
- KUŞEYRİ, (1978). *Kuşeyri Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul.
- KÜRKÇÜOĞLU, K.E. (1973). *Nesimi Divanından Seçmeler*, İstanbul.
- MELİKOFF, I. (2006). *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, İstanbul: Demos yayınları.
- MEVLANA, (1966). *Mesnevi*, C.III, çev. Veled İzbudak, İstanbul.
- MEVLANA, C.R. (1957). *Divan-ı Kebir*, çev. A. Gölpınarlı, C.IV, İstanbul.
- OCAK, A.Y. (2011). *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destani (Öncüsü XIII. Yüzyıl)*, Ankara: TTK Basımevi.
- OCAK, A.Y. (2012). *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul: Kabalca Yayınları.
- ÖGEL, B. (1989). *Türk Mitolojisi*, C. I, II, Ankara: MEB Yayınları.
- ÖZTELLİ, C. (1971). *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- ÖZTÜRK, M. (2006). *Kıssaların Dili*, Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- PAKALIN, M.Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III. Cilt, İstanbul: MEB Yayınları.
- SAKAOĞLU, S. (2004). *Karaca Oğlan*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SARIKAYA, S. (2007). "Hızırname'nin Bektaşiliğe Dair Malumatı ve Hızırname Çerçevesinde Bektaş Kültüründe Hızır İnanç", 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, Ankara: Gazi Ün. Türk Kültürü ve HBV Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- SULTAN VELED, (1974). *Maarif*, çev. Meliha Ambarcıoğlu, İstanbul.
- TÜRK, H. (2005). *Anadolu'nun Gizli İnanç Nusuyluk*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- TÜRK, H. (2010). *Nusuylilerde Hızır İnanç, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 54: 225-242.
- VELAYETNÂME Hacı Bektaş-ı Veli, (2007). haz. Halime Duran, Ankara: TDV Yayınları.